

APOTHEKERS EN APOTHEKEN TE ROTTERDAM GEDURENDE DE LAATSTE 125 JAAR *

DOOR DR. J. C. DE KEUNING

OMSTREEKS 1930 gaf een Franse professor de volgende definitie van een apotheker: 'Le pharmacien est un petit homme, qui a un petit magasin, où on trouve une petite balance avec des petits poids, qui lui servent à peser des petites choses, qu'il délivre dans des petits papiers, dans des petites boîtes ou dans des petites fioles'.

We willen eens nagaan hoe het stond met de Rotterdamse apothekers in de laatste 125 jaar en daarbij aantonen dat velen van hen boven die kleine man, omringd door zijn kleine dingen, zijn uitgegroeid en dat enkelen van hen een goede naam hebben verworven ver buiten onze grenzen.

Omstreeks 1840 bevond de Nederlandse farmacie zich op een dieptepunt. De opleiding van de apothekers was slecht en het algemeen aanzien was dalende. Ook was er onderling geen goede band. Tegen het einde van de 18de eeuw werd door de nieuwe denkbeelden een einde gemaakt aan de gilden en ook aan het apothekersgilde. Dit apothekersgilde heeft nog een aantal jaren een verborgen leven geleid, maar ging tenslotte te gronde.

Nu had de regering in 1842 een commissie benoemd tot het daarstellen van een ontwerp ter herziening der geneeskundige wetten, waarin de apothekers niet vertegenwoordigd waren. Dit feit werd aanleiding tot het oprichten van de Nederlandsche Maatschappij ter Bevordering der Pharmacie op 23 april 1842, waarbij tevens het eerste Departement, nl. dat van Amsterdam tot stand kwam. Na enige jaren volgden afdelingen te Utrecht, 's-Gravenhage en Leiden. Op 28 december 1844 werd het Departement Rotterdam opgericht.

De notulen van de oprichtingsvergadering zijn getekend door P. Droogleever Fortuyn als secretaris. Hij was de grootvader van de vroegere burgemeester van Rotterdam.

* Naar aanleiding van het 125-jarig bestaan van het Departement Rotterdam der Koninklijke Nederlandsche Maatschappij ter Bevordering der Pharmacie.

Het aantal leden bij de oprichting bedroeg achttien. De eerste voorzitter was W. Haaxman, warm aanbevolen door zijn collega Droogleever Fortuyn met de woorden: 'Dat Z.Ed. juist de man is, welke als niet in strijd met de Geneeskundige Wetten handelende of de betrekking van Apotheker oneer aandoende, een zedelijk overwigt op de vergadering hebben kan en zich om die reden ook gedrongen moest voelen die betrekking te aanvaarden' ¹⁾).

Doel van de Nederlandsche Maatschappij ter Bevordering der Pharmacie was de economische belangen van de apothekers veilig te stellen, hun miskende en lang bedreigde positie te verstevigen, maar vooral in elk opzicht de bloei der farmaceutische wetenschap te bevorderen.

De opleiding van de apothekers vond hier ter stede plaats aan de Clinische School, die op 8 september 1828 was opgericht en officieel de naam droeg: 'de Genees- Heel- Vroed- en Artsenijkundige School van Rotterdam' ²⁾).

Lector in de botanie, chemie en artsenijsbereidkunde was G. J. Mulder, die in 1840 hoogleraar in de chemie te Utrecht werd. Hij had niet veel op met Rotterdam, getuige enkele uitlatingen als 'den publieken geest aldaar heb ik volkomen afgekeurd', of 'die stad waar een mens van studie een vreemdeling is'. Maar hij was een warm voorstander van een universitaire studie voor de apotheker. Zonder hem zou dit doel pas veel later bereikt zijn.

Tot de vooraanstaande apothekers uit die eerste tijd behoort zeker de reeds genoemde Pieter Droogleever Fortuyn, geboren te Schoonhoven op 20 juni 1794. Hij vestigde zich op 1 april 1817 als apotheker te Rotterdam. Hij bleef werkzaam in zijn apotheek aan de Botersloot tot 1875 en overleed 20 maart 1804, negentig jaar oud. Tot kort voor zijn dood was hij permanent secretaris van het Departement Rotterdam. Zijn zoon Jan, eveneens apotheker, werd 91 jaar en overleed in 1922, zodat de geschiedenis van het Departement Rotterdam lang samenviel met die van het geslacht Droogleever Fortuyn.

Een ander belangrijk apothekersgeslacht was de familie Robertson. W. Robertson, geboren in 1830 te Rotterdam, waar zijn vader A. Robertson in 1828 een apotheek had gevestigd, werd op 29 december 1851 lid van het Departement Rotterdam en was dit zeven-

tig jaar lang. Hij was wetenschappelijk en maatschappelijk een vooraanstaand apotheker. Driemaal was hij voorzitter van het Departement Rotterdam.

Van Itallie beschrijft hem als een toonbeeld van ijver, plichtsbe-trachting en burgerzin. Hij werd opgeleid aan de Clinische School. Hij was in 1850 te Dordrecht tot apotheker bevorderd en werkte in Rotterdam onder De Vrij aan de bereiding van chemische pre-paraten. De Vrij en Robertson bereidden waarschijnlijk als eersten in Nederland chloroform. De Vrij narcotiseerde Robertson om de werking te bestuderen.

Robertson ging van het laboratorium van De Vrij als apotheker naar het pas geopende ziekenhuis aan de Coolsingel. Hij opende daar een rij van apothekers die in de Nederlandse farmacie een goede naam verworven hebben. Robertson werd in 1869 lid van het Bataafsch Genootschap der Proefondervindelijke Wijsbegeer-te en was 23 jaar lid van de plaatselijke Gezondheidscommissie, hetgeen in de cholera-jaren 1865-1866 geen sinecure was. Hij was tevens vele jaren lid van de Geneeskundige Raad voor Zuid-Hol-land.

Robertson overleed op 3 maart 1922 in de ouderdom van 92 jaar. Professor Van der Wielen schreef over hem o.a.: 'Robertson zelf is ons een historische figuur geworden en met hem is een der vertegenwoordigers van de beste tijden in het leven onzer bijna 80 jaar oude Maatschappij heen gegaan. Een terugblik op zijn leven roept ons de idealen, die onze Maatschappij in haar jeugd-jaren bezielde, weder voor de geest. . . ' 2).

Zijn zoon dr. A. Robertson (1857-1947) studeerde te Amsterdam. Hij begon zijn farmaceutische loopbaan als apotheker aan het zie-kenhuis aan de Coolsingel en bestuurde daarna met zijn vader de Schotse apotheek aan de Wijnhaven en later de nieuwgebouwde apotheek aan de Leuvehaven. Tenslotte vestigde hij zijn apotheek aan de Mathenesserlaan. Hij deed veel klinisch-chemische onder-zoeken voor de Rotterdamse artsen. Lange jaren was hij een der deskundigen voor toxicologische onderzoeken voor de justitie. Hij was ook lid van de Gezondheidscommissie 4). In 1947 overleed hij op negentigjarige leeftijd als laatste apotheker van het geslacht Robertson.

Een van de meest bekende apothekers uit de vorige eeuw was dr.

J. E. de Vrij (1813-1898) ⁵). Hij werd te Rotterdam geboren, waar zijn vader apotheker was. Hij werd opgeleid tot apotheker aan de Clinische School alhier en werd voor zijn twintigste jaar te Dordrecht tot apotheker bevorderd. De Vrij vond weinig bevrediging in de apotheek zelf en volgde in 1840 G. J. Mulder op als lector in de schei- en artsenijsbereidkunde aan de Clinische School. Hij publiceerde veel. In 1857 vertrok hij naar Java als inspecteur voor scheikundige onderzoekingen en schreef vele artikelen over de kinacultuur, kina-alkaloiden en kina-preparaten. In 1863 verliet hij om gezondheidsredenen Java, bezocht Brits-Indië en de Engelse kina-cultures aldaar en keerde terug naar Nederland. Hij vestigde zich in Den Haag, stichtte een eigen laboratorium en deed nog vele artikelen op het gebied van de kina verschijnen. Er heerste in die jaren veel verwarring op het gebied van de chemische bestanddelen van de kinabast. Dr. De Vrij heeft zeer veel bijgedragen orde in de chaos te scheppen. Hij was een strijdvaardig man en is dit tot op hoge leeftijd gebleven. Hij verstond de kunst jonge onderzoekers te inspireren, hield van reizen, sprak z'n talen uitstekend en werd daardoor de man, die geleerden en fabrikanten op kinagebied van verschillende landen tot elkaar bracht. In zijn Haagse tijd was hij erelid van ons Departement en bezocht geregeld onze vergaderingen. Hij heeft het Departement Rotterdam vele schenkingen gedaan. Zo bood hij in 1885 een volledige verzameling kinasoorten, een verzameling door hem bereide preparaten, een polaristrobometer van Wild en enige foto's van hemzelf aan. Dit alles in is de meidagen van 1940 verloren gegaan, behalve de polaristrobometer.

Een tweede zeer belangrijke apotheker was Pieter Jacob Haaxman, zoon van W. Haaxman, de eerste voorzitter van ons Departement. Hij werd 31 mei 1810 geboren en werd 78 jaar (1810-1888).

Vader Haaxman overleed kort na de oprichting van het Departement Rotterdam. Pieter Jacob kwam toen uit Leiden, waar hij al gevestigd was, terug naar Rotterdam. Op 26 januari 1849 werd hij voorzitter van het Departement en bleef dit een reeks van jaren. Op de erelijst bij het vijftigjarig bestaan van het Departement aangeboden, komt zijn naam vijfmaal voor als voorzitter. Hij heeft ongelooflijk veel tot stand gebracht, werkte van 's ochtends vroeg tot 's avonds laat, tot aan z'n dood toe. Onder zijn leiding werd het 'Tijdschrift voor Schei- en Artsenijsbereidkunde' gesticht. Het werd

algemeen 'Haaxman's tijdschrift' genoemd. Het heeft 39 jaar bestaan.

Haaxman wordt ons beschreven als de consciëntieuze apotheker bij uitnemendheid, accuraat en nauwgezet, streng voor zichzelf en anderen. In 1883 stelde hij voor een grote koloniale tentoonstelling te 's-Gravenhage een keurige inzending samen van Indische geneesmiddelen uit onze verzameling met een gedrukte catalogus. Hij kreeg hiervoor een eremedaille en erediploma. Deze waren beide tot 1940 in ons bezit.

Aan de wetenschappelijke kant van het apothekersberoep werd veel aandacht besteed, dit blijkt wel uit een aantal publicaties van het Departement Rotterdam.

In 1851 was de eerste uitgave van de Nederlandse Pharmacopee verschenen. Een Pharmacopee is een bij de wet vastgesteld voorschriftenboek, waarin vele stoffen beschreven staan, met tevens de eisen en het gehalte van zuiverheid waaraan deze moeten voldoen. Door de vele nieuwe stoffen, die door de vorderingen der chemie als geneesmiddel in gebruik kwamen en ook doordat men de werkzame bestanddelen van een aantal geneeskruiden beter leerde kennen en gebruiken, was de Pharmacopee al spoedig achter bij de praktijk. Nu heeft het steeds lang geduurd voor een nieuwe editie van de Nederlandse Pharmacopee verscheen. In 1871 kwam de 2de editie uit, in 1890 de 3de, in 1906 de 4de, in 1926 de 5de, in 1958 de 6de en in 1966 de 2e druk van de 6de editie.

Het is dus duidelijk dat er na iedere uitgave behoefte bestond aan aanvullingen van beschrijvingen en methoden van onderzoek van stoffen die wel in de apotheek gebruikt werden, doch niet in de Pharmacopee beschreven waren. Het zijn de Rotterdamse apothekers geweest die telkens weer aanvullingen gaven op de Nederlandse Pharmacopee. Een commissie waarvan de meest vooraanstaande apothekers lid waren heeft hieraan vele jaren gewerkt. Zo verschenen achtereenvolgens de volgende uitgaven van het Departement Rotterdam: Compendium op de Pharmacopoea Neerlandica (1861); Supplement op de Pharmacopoea Neerlandica (1865 en 1867); Formularium bevattende voorschriften van geneesmiddelen niet in de Pharmacopoea Neerlandica editio altera voorkomende (1881); Supplement op de 3de uitgave der Nederlandse Pharmacopee (1891, herdruk van dit Supplement 1902); Rotterdams Sup-

plement op de 4de uitgave der Nederlandse Pharmacopee (1914).

Het Supplement van 1914 was de laatste Rotterdamse uitgave. Hierna werd dit werk landelijk voortgezet.

In 1936 verscheen de eerste uitgave van de Nederlandsche Maatschappij ter Bevordering der Pharmacie (N.M.P.) onder de titel van 'Codex Medicatorum Neerlandicum'.

Er waren in de vorige eeuw nog andere commissies van het Departement Rotterdam, die belangrijk werk deden. Zo was er een commissie voor journalistiek, die de leden op de hoogte hield van belangrijke artikelen die in de buitenlandse vakbladen verschenen. Er was een commissie voor het kabinet en het herbarium en een commissie tot onderzoek van geheime middelen.

Die geheime middelen waren eigenlijk voorlopers van onze tegenwoordige spécialité's. Ze werden vaak door onbevoegden in de handel gebracht. De samenstelling was meestal niet bekend en het was niet altijd gemakkelijk met de nog beperkte analytische kennis de bestanddelen op te sporen en te bepalen. Een aardig voorbeeld van het werk van deze commissie is het volgende. Er was uit een plant, de *Artemisia cina* (Berg) uit Rusland afkomstig, een stof geïsoleerd en in de handel gebracht genaamd santonine. Deze stof was een middel tegen spoelwormen. Het werd aanbevolen om santonine met chocolade te geven. Nu was het bekend geworden dat een aantal Rotterdamse koek- en banketbakkers santonine was gaan verwerken. Onze commissie toog op onderzoek uit en inderdaad bleek dit wormmiddel in de vorm van chocolaadjes, chocoladeschuimpjes en -muisjes door banketbakkers verkocht te worden. De santonine werd in mg nauwkeurig bepaald. Dit onderzoek werd gepubliceerd en de santonine verdween bij de banketbakkers ¹⁾.

Op 22 maart 1880 werd een cursus voor opleiding van apothekersbedienden gesticht. Er waren zeven mannelijke en drie vrouwelijke leerlingen. De lessen werden gegeven in een pand op de Hoogstraat 202, iedere donderdag- en zaterdagavond van acht tot tien uur. In 1883 waren er zeven vrouwen en vier mannen; na 1890 zijn de vrouwelijke leerlingen steeds in de meerderheid.

Deze cursus bestaat nog altijd. Hij is uitgegroeid tot een gesubsidieerde school met een 200 leerlingen en een uitgebreid docenten-corps. Het is de oudste cursus voor opleiding tot apothekersassistent in ons land.

Feesten kon men ook. In 1884, bij het veertigjarig bestaan, kon men moeilijk keus maken of men een feestdiner zou geven bij Coenen in de Hoofdsteege of Frytschki op het Beursplein ¹).

Op 28 december 1894 vierde men het vijftigjarig bestaan in de bovenzaal van Tivoli met 24 leden, zonder dames. Dr. W. Robertson werd erelid. Dr. J. E. de Vrij bood een kostbaar boek aan. Hij werd geëerd met een lauwerkrans met een lint in de kleuren van de stad. Er werden portretten van leden en oud-leden geprojecteerd. Door de feestcommissie werd een potspel georganiseerd tot elf uur, waarna men in de benedenzaal aanzat aan een souper, dat tot ongeveer half vier duurde ¹).

Het is merkwaardig, dat in deze jaren twee toen nog jonge mannen naar Rotterdam kwamen, die in later jaren tot de meest vooraanstaande Nederlandse apothekers zouden gaan behoren.

Het zijn J. J. Hofman en L. van Itallie, die resp. in 1889 en 1890 lid van ons Departement werden. De eerste was benoemd tot apotheker aan het Gemeenteziekenhuis aan de Coolsingel, de tweede tot apotheker van de Gemeente-Apotheek aan de Hoogstraat. Beiden worden in de annalen geboekstaafd als zeer ijverige en bekwame apothekers, die in deze jaren, hoe jong ze ook waren, een stempel op ons Departement drukten. Zij hielden talloze voordrachten op onze vergaderingen en namen deel aan vele geanimeerde discussies.

Na enkele jaren vertrok Hofman naar Den Haag, waar hij in een groot pand een apotheek, een particulier laboratorium en een fabriek van o.a. essences en bronzouten onderbracht. Hij was vele malen voorzitter van de Nederlandsche Maatschappij ter Bevordering der Pharmacie en permanent secretaris van de intussen opgerichte Fédération Internationale Pharmaceutique.

Van Itallie vertrok van Rotterdam naar Utrecht, waar hij lector werd in de artsennijbereidkunde aan de Veeartsennijkundige Hogeschool. Na enkele jaren werd hij hoogleraar in de farmaceutische chemie en toxicologie aan de Leidse Universiteit. Ook hij werd internationaal bekend en was jarenlang voorzitter van genoemde Fédération Internationale Pharmaceutique.

Alvorens tot een ander onderwerp over te gaan moeten hier nog twee belangrijke apothekers genoemd worden.

1. Dr. P. A. Vos, erelid van ons Departement. Hij overleed in

1934, toen hij bijna vijftig jaar apotheker was. Dr. Vos heeft vele functies vervuld. Hij was 22 jaar als leraar aan de cursus voor opleiding van apothekersassistenten verbonden, was bestuurslid en voorzitter van onze Maatschappij, lid van de Pharmacopee-Commissie, deskundige bij het apothekersexamen, bestuurslid van A.Z.R. enz. Hij was de eerste apotheker, die onder de Hoger Onderwijswet van 1877 tot Doctor Pharmaciae werd bevorderd op een bij professor Van 't Hoff bewerkt proefschrift. In 1887 volgde A. Robertson als tweede promovendus.

Van de vroegere Doctores Pharmaciae werd een medische en geen natuurphilosophische opleiding geëist (H.O.wet 1815). Bij een latere wijziging van de H.O.wet in 1918, de zg. wet Limburg, kon de apotheker tot doctor in de wis- en natuurkunde promoveren ^{6. 7).}

2. W. C. van Gorcum, ook erelid van ons Departement, die op 23 januari 1953 op 85-jarige leeftijd overleed. Hij had zijn apotheek in de Witte de Withstraat tegenover het gebouw van de N.R.C. Hij was een enthousiast en begaafd docent. Meer dan veertig jaar was hij als leraar en later als directeur aan onze cursus verbonden. Van Gorcum was een bekend apotheker, hij vervulde vele bestuursfuncties. Hij had een onverstoorbaar goed humeur en kon smakelijk vertellen van zijn belevenissen op farmaceutisch gebied, daartoe in staat gesteld door een stalen geheugen ^{8).}

Laat ons nu de apotheek als zodanig eens bezien in de periode van 1844 tot 1914.

Het was in het midden van de vorige eeuw wat meer huiselijk in de gehele maatschappij en ook in de apotheek. Het was economisch niet zo'n beste tijd en men stelde geen hoge eisen aan luxe en comfort. De apotheken waren eenvoudig ingericht. Men vond dat een te luxe inrichting van de apotheek de ernst van het vak schaadde. Men moet zich het uiterlijk van een apotheek uit die tijd dan ook zeer sober voorstellen. Ramen met blauwe horren. Daarboven soms enkele flesjes aan touwtjes bungelend, gevuld met Tinctura nervina Bestucheffi en joodijzerstroop, twee preparaten, die om goed te blijven aan het licht moesten worden blootgesteld.

De eis van de wet van 1865 dat het apothekersbedrijf uitgeoefend wordt in een daartoe uitsluitend bestemd lokaal, ondervond veel tegenstand; een bewijs dat er ook nog al eens wat werd bijge-

daan als nevenzaak, men moest toch allereerst aan de kost komen en in het apothekersbedrijf alleen ging dat toen soms slecht. De apotheekinrichting is in de loop van deze jaren wel beter geworden. Er kwamen flessen met ingebrande etiketten in plaats van de soms zeer kunstig gecalligrafeerde. Medicijn glas had eerst nog de karafvorm (soms scheef), pillen werden in spanen doosjes afgeleverd en poeders in papieren vouwsels. Er werden fraaie knipsels in de doosjes op de pillen gelegd. De pillen werden naar rang en stand van de patiënt vaak verguld of verzilverd (met echt bladgoud of -zilver) afgeleverd. Het bekende hangsignatuur werd verdrongen door het plaketiket.

Tot 1865 zette de apotheker nog vaak bloedzuigers en hanteerde hij de lavementspuit. Eer de mening was doorgedrongen, dat de apotheker niet aan het ziekbed thuishoorde, maar dat zijn plaats in apotheek of laboratorium was, moesten nog wel enige jaren van strijd, zowel tegen buitenstaanders als in eigen boezem, verlopen.

Tot 1870 was het aantal geheimmiddelen nog gering. Men kende uit vorige eeuwen de Haarlemmerolie, daarnaast o.a. Urbanuspillen, Büllrich's zuiveringszout, Schreuders maag- en slijmpillen. Daarna is het aantal spécialité's, verpakte geneesmiddelen dus, langzamerhand toegenomen. Veel hiervan werd buiten de apotheek verkocht. Zo was de toestand voor de apothekers omstreeks 1890 bepaald slecht geworden. Er werden in de grote steden N.V.-apotheken opgericht door buitenstaanders, 'Centraal apotheken' genaamd.

Een strijd brak uit, want men vreesde, dat een kapitalistische overheersing de uitoefening der farmacie als een vrij en onafhankelijk beroep onmogelijk zou maken. De Centraal apotheken zijn later weer verdwenen en hebben de betrokkenen slechts matige winst kunnen bieden.

Hofman zei in 1914:

'Dat de apotheek steeds meer worde, wat zij behoort te zijn. De plaats waar de patient met vol vertrouwen alle hulpmiddelen kan vinden, welke mede kunnen werken tot genezing, de inrichting waar betrouwbare geneesmiddelen worden gemaakt en daarnevens het wetenschappelijk laboratorium waar de geneeskundige en het publiek die onderzoekingen kunnen laten doen, welke in het belang der ziektebehandeling nodig zijn' ⁹⁾.

De apotheker woonde als regel bij zijn apotheek. Dit bracht

problemen mee, want de apotheekruimte was altijd te klein en vaak moest de apothekersvrouw weer een kast of een deel van haar kelder aan het bedrijf afstaan. Eigenaardige ongelukken kwamen soms voor. Zo vertelde mij vroeger eens een oude collega, wiens huiskamer in een souterrain onder de apotheek gelegen was, dat op een nacht een vat levertraan in de apotheek leeggelopen was en dat hij 's ochtends zijn huiskamer binnenkomend de levertraan van het plafond zag druipen.

De recepten moesten vroeger voor de wet twintig jaar bewaard worden. Hiervoor was een vrij grote archiefruimte nodig, die men bijna nooit had. De gewoonte was nu vaak de recepten aan liassen geregen neer te laten in kruipkelders of andere ondergrondse ruimten en op te hangen aan haken in de dwarsbalken onder de vloer aangebracht. Vaak gingen na verloop van tijd ratten aan deze liassen knagen en zo kon het gebeuren dat bij het aanbrengen van nieuwe riolering, straten verder recepten werden teruggevonden.

Met de snelle uitbreiding van Rotterdam in alle richtingen tussen 1890 en 1920 ontstond er in de nieuwe wijken behoefte aan nieuwe apotheken.

Bedenke men dat b.v. de apotheek van Dr. Gerhardt, gelegen aan de Schiekade hoek Proveniersstraat, omstreeks 1905 nog aan de buitenkant van de stad lag. Dr. Gerhardt vertelde mij, lang geleden, hoe hij voorraden pillen en zalven maakte voor enkele apothekhoudende artsen in Overschie. Deze geneesmiddelen werden dan in manden met het Delftse bootje, dat de ouderen onder ons nog wel gekend zullen hebben, meegegeven.

Vaak werd bij vestiging een benedenhuis gehuurd en de voorkamer tot apotheek ingericht. In de gang een paar kasten, soms een kelder voor bergruimte. In het overgebleven gedeelte van het huis woonde de apotheker met vrouw en kinderen. Dit soort apotheken is nu reeds lang verdwenen. De nieuwe wet op de geneesmiddelenvoorziening van 1963 stelt veel strengere eisen aan de vertrekken die in een apotheek aanwezig moeten zijn. Het is tegenwoordig vaak moeilijk bij vestiging panden te vinden met een voldoende vloeroppervlak.

De Gemeente-Apotheek.

Bij een historisch overzicht mag de Gemeente-Apotheek van Rotterdam niet ontbreken ^{10, 11, 12}).

Zij is als instelling wel de oudste van ons land; zij dateert van 28 april 1603. Waar de apotheek toen gevestigd was, is niet bekend. Wel staat vast, dat in december 1683 besloten werd, de Diaconiebakkerij en de Stads-apotheek over te brengen naar het 'Diaconie-armhuis', gevestigd aan de Schiedamsedijk. Omstreeks 1806 verhuisde de Stads-apotheek naar het Oudemannenhuis op de Hoogstraat, in welk gebouw de apotheek gevestigd was tot mei 1940. De rampzalige gebeurtenissen van mei 1940 troffen ook de Gemeente-Apotheek. De apotheek ging in vlammen op. Na tijdelijk in een schoolgebouw aan de Vredehofweg te zijn ondergebracht kon de apotheek het nieuwe gebouw aan de Baan 170 betrekken, welk gebouw tijdens de brand in mei 1940 reeds in aanbouw was. Tot heden is de apotheek in dit gebouw gevestigd.

Bij een resolutie van 6 december 1740 moesten alle ziekeninrichtingen en alle diaconieën bij de Stads-apotheek hun medicamenten betrekken.

Toen in 1851 het 'Nieuwe ziekenhuis aan de Coolsingel' werd geopend, kreeg dit ziekenhuis wel een eigen apotheek, maar deze moest zijn grondstoffen van de Stads-apotheek betrekken. Vijftig jaar geleden gingen grote hoeveelheden geneesmiddelen als tincturen, extracten, stropen, zalven, plantaardige grondstoffen en zouten naar dit ziekenhuis. De afleveringen geschieden tweemaal per week, 's woensdags en 's vrijdags, in grote wasmanden. Per keer werden meestal drie wasmanden geleverd.

Toen de Psychiatrische Inrichting 'Maasoord' werd geopend geschiedde de levering van de geneesmiddelen eveneens door de Gemeente-Apotheek. In het begin eveneens aan het Gemeenteziekenhuis aan de Bergweg. Toen hier echter in 1922 een eigen apotheek kwam, werd de band met de Gemeente-Apotheek lossen. Ook het Zuiderziekenhuis werd van het begin af bediend door de Gemeente-Apotheek.

Een belangrijke taak van de Gemeente-Apotheek was en is ook nu nog het aanhouden van een voorraad genees- en verbandmiddelen voor het geval van rampen. Bij de watersnood van 1953 bleek het nut van deze voorraad.

Het oude gebouw op de Hoogstraat, waarvan de Gemeente-Apotheek een groot gedeelte van de benedenverdieping in gebruik had, was zoals gezegd het Oudemannen- of Heilige Geesthuis. Het gebouw dateerde van 1704 en liep door van de Hoogstraat tot het Achterklooster. (Afb. 51).

Gezien de ouderdom van de apotheek was er toen ik er in mijn studietijd, in 1930, enige tijd werkte, weinig over van de oude inventaris. In vergelijking met oude apotheken in het buitenland, was er zeer weinig aan oude potten of flessen te vinden. Er schijnt, als meer in Rotterdam, een geest van voortvarendheid geheerst te hebben, die verouderd materiaal steeds opruimde voor het antiquarische waarde kreeg. Het enige wat nu nog over is, zijn enkele metalen vijzels, waarvan één grote koperen vijzel, blijkens het randschrift, in 1776 ten dienste van de stadsapotheek werd gegoten. Hij was in 1930 onderdeel van een electrisch gedreven stampwerk, waarin dagelijks een ijzeren stamper op en neer ging, blijkbaar zonder schade te doen.

Er werd in die oude ondergrondse vertrekken aan de Hoogstraat met de grote stoomketel, waaronder het vuur dagelijks moest worden aangemaakt, met zijn destilleerketels, stoombaden en -pannen, met grote nauwkeurigheid gewerkt. De heer Blok, die destijds de leiding had van de fabricage-afdeling, maakte met grote zorgvuldigheid extracten, tincturen, stropen en andere preparaten. Na de bereiding werd in het laboratorium het gehalte aan werkzame bestanddelen bepaald en de farmaceutische studenten, die er tijdens hun stage werkten, pasten wel op, dat de zaak klopte. De grondstoffen en chemicaliën werden tweemaal per jaar aanbesteed. Er kwamen tal van monsters binnen, die door de Gemeente-apotheker nauwkeurig werden onderzocht. Alleen datgene werd gekocht, wat aan hoge eisen voldeed.

De Gemeente-apothekers hebben in de loop der jaren vele wetenschappelijke bijdragen geleverd. Enkele namen van hen zijn: Wijnne, L. van Itallie, J. Dekker en J. J. L. Zwikker.

In september 1891 meldde zich het eerste vrouwelijke lid bij het Departement Rotterdam aan. Zij bleef jarenlang het enige vrouwelijke lid, bezocht trouw de vergaderingen en voerde ook menigmaal het woord, zoals uit de notulen blijkt.

Het was een merkwaardige vrouw, dr. Alide Grutterink, die dertig jaar apotheker aan het Ziekenhuis aan de Coolsingel was. Zij had een bijzonder goed verstand, was zeer energiek en was een vraagbaak voor vele artsen. Dr. Grutterink beheerde de apotheek en het klinisch-chemisch laboratorium. Zij specialiseerde zich in de microchemie, die destijds in opkomst was. In 1910 promoveerde

zij op een microchemisch onderwerp bij professor Tschirch in Bern. De wet-Limburg was er nog niet. Zij moest in Zwitserland eerst verschillende examens afleggen om te kunnen promoveren. Later werd zij tevens privaatdocent in de microchemie te Leiden ^{13, 14}).

Ook haar opvolgster, mej. dr. H. H. de Wolff, die van 1924 tot 1952 apotheker aan het Ziekenhuis aan de Coolsingel was, had grote belangstelling voor het klinisch-chemisch werk. In 1940 had zij de zware taak apotheek en laboratorium weer op te bouwen. Zij begon in een klein hokje in de Boezembarakken. Daarna is het voormalige badhuis van het Coolsingelziekenhuis voor haar ingericht. Dit was wel groter, maar zij moest tot het einde van haar loopbaan onder vrij primitieve omstandigheden werken. Van 1950 tot 1952, de laatste jaren van haar loopbaan, was zij docente bij de Stichting Klinisch Hoger Onderwijs ¹⁵).

Thans een enkel woord over de samenwerking van de apothekers met de Rotterdamse Ziekenfondsen.

De ziekenbussen, zoals ze vroeger genoemd werden, waren dikwijls overblijfselen van het gildewezen. Daarnaast ontstonden in de vorige eeuw ondernemingen van particulieren, die zich een inkomen trachtten te verschaffen, vaak ten koste van apothekers en artsen die, door naijver en concurrentiegeest verdeeld, onder het gezag van busdirecteuren kwamen.

Er werden ook door artsen ziekenfondsen opgericht, die dan functioneerden met medewerking van één of enkele apothekers. De ziekenfondsen hadden vaak fraaie namen als: 'Wij leven om te zorgen', 'Zekerheid door voorzorg' of 'Tot nut van 't Menschdom in hun leven, ook vrugten geeft aan d'overgebleven', afgekort 'Tot nut ook vrugt'.

De Rotterdamse apothekers hebben er steeds naar gestreefd, dat alle apothekers die dit wensten voor de ziekenfondsen konden werken en dat het gereedmaken van recepten voor de ziekenfondsen tegen een redelijke vergoeding geschiedde. Zonder strijd zijn deze doelstellingen niet verwezenlijkt. Er is echter hier ter stede vanaf het begin van deze eeuw een goede samenwerking geweest tussen ziekenfondsdirecties, artsen en apothekers. Deze samenwerking had plaats in de Contrôlecommissie, thans Commissie van Samenwerking voor het Ziekenfondswezen te Rotterdam geheten.

Door concentratie op ziekenfondsgebied zijn na de Tweede Wereldoorlog al deze kleine ziekenfondsen verdwenen. Thans zijn er nog twee grote over.

De draad van ons verhaal weer opvattend, gaan we de jaren van de Eerste Wereldoorlog met hun beperkingen wat genees- en verbandmiddelen betreft maar snel voorbij.

In 1917 werd een begin gemaakt met een sluitingsregeling voor apotheken.

Het Departementslokaal en de cursus werden in 1921 verplaatst naar de Van Vollenhovenstraat no. 17, waar men tot 1934 bleef. In 1923 werd een gedeelte van oude simplicia en curiosa aan de Natuurhistorische Vereniging ten geschenke gegeven. Hiervan is niets meer terug te vinden.

Er werden in deze jaren door deskundigen vele lezingen gehouden over toen moderne onderwerpen als chemotherapie, hormonen, sera en vaccins enz.

Enkele bekende apothekers uit deze tijd waren M. Lansberg en diens zoon dr. L. M. Lansberg. Zij hadden een firma met drie apotheken, waartoe weldra dr. J. A. C. van Pinxteren toetrad. Zij stichtten onder de naam firma Lansberg en Zoon een fabriek voor de vervaardiging van extracten, tincturen, stropen en andere preparaten, die weldra een goede naam kreeg.

Dr. W. van Rijn kreeg bekendheid door zijn analistencursus.

Dr. D. Gerhardt, die vele onderzoeken deed voor justitie en politie, vooral op het gebied van overtredingen van de opiumwet, was een bekend apotheker.

Met de geschiedenis van de farmacie hielden zich vooral bezig dr. Hk. Cohen en dr. P. H. Brans.

Er waren tussen beide wereldoorlogen in Rotterdam-Zuid grote apotheken ontstaan met zeer veel ziekenfondsleden. Toen omstreeks 1930 de crisistijd aanbrak, bracht dit in onze stad grote werkloosheid. De werklozen werden afgeschreven bij de ziekenfondsen en vielen onder het Burgerlijk Armbestuur. Zij kwamen wat de genees- en verbandmiddelen betreft terecht bij de Gemeente-Apotheek, de apotheek van het Gemeenteziekenhuis aan de Bergweg of enkele uitreikposten en zoals in Zuid bij een enkele door de Gemeente aangewezen apotheker. Dit had een grote achteruitgang tot gevolg van het aantal ingeschrevenen in de apothe-

ken, zodat ook hier van een crisistijd gesproken kan worden.

Een belangrijk feit is nog de aankoop van een eigen huis van het Departement Rotterdam in 1934. Na lang zoeken viel de keus op een herenhuis aan de Maasstraat no. 15. Beneden werd de cursus ondergebracht. Op de eerste etage werden bestuurskamer en vergaderzaal ingericht. Aan de straatzijde van de vergaderzaal werd een vitrine geplaatst met een aantal brieven en curiosa van dr. De Vrij en een deel van de door hem geschonken verzameling kinabasten, voorts nog een aantal curiosa geschonken door prof. Van der Wielen en de familie Vos.

Op 29 december 1934 werd het pand feestelijk geopend ¹⁶⁾. Het was een dag van grote betekenis voor het Departement Rotterdam: 'een symbool van samenwerking en eensgezindheid', volgens de woorden van de voorzitter dr. L. M. Lansberg.

In de jaren 1935-1940 zijn in dit gebouw vele voordrachten en vergaderingen gehouden en men kan zeker zeggen dat het bezit van een eigen gebouw het farmaceutisch leven stimuleerde.

Donkere wolken verzamelden zich boven Rotterdam. De oorlogsdagen van mei 1940 overvielen ons en de 14de mei, de rampdag voor onze stad, brak aan.

's-Ochtends heerste er een eigenaardige sfeer in de stad, de stilte, die aan de storm voorafging. In herinner mij nog hoe van het filiaal van de Onderlinge Pharmaceutische Groothandel in de Hartmanstraat, in het centrum van de stad, gevraagd werd aan enkele apothekers in de periferie wat belangrijke geneesmiddelen, in de eerste plaats insuline, over te nemen vanwege de dreigende toestand.

Omstreeks het middaguur barstte het bombardement los. Hevige branden waren hiervan het gevolg, die dagen lang duurden. Van het gebouw aan de Hartmanstraat was niets meer over. Zeventien leden van het Departement hadden hun apotheek verloren, de Gemeente-Apotheek en die van het Ziekenhuis aan de Coolsingel waren in vlammen opgegaan. Ons pand aan de Maasstraat was door een granaat getroffen en aan de voorzijde grotendeels verwoest. Van de bovengenoemde vitrine met historische voorwerpen en documenten was niets terug te vinden.

Op 4 juni 1940 werd de eerste vergadering na de ramp gehouden in 'Corner House', waarbij de balans werd opgemaakt. Er waren schier onoverkomelijke moeilijkheden te overwinnen op zieken-

fondsgebied, op het gebied van de distributie van geneesmiddelen en op tal van andere gebieden.

Enkele noodapotheken werden ingericht en langzaam herstelden wat van de toegebrachte slagen.

Er werden veel meer bestuursvergaderingen gehouden dan onder normale omstandigheden het geval geweest zou zijn. Er waren zoveel zaken te bespreken, als het herstel van het pand Maasstraat 15, bevoorrading van geneesmiddelen, regelingen met de Ziekenfondsen en de Gemeente-Apotheek, vestigingen van noodapotheken, de cursus enz.

Op 7 februari 1942 werd de laatste vergadering gehouden van het bestuur van het Departement Rotterdam der N.M.P.

Bij circulaire van 5 mei en 20 mei 1942 van de president der Nederlandse Apothekerskamer werden de departementen officieel ontbonden. De functionarissen der departementen der voormalige N.M.P. *moesten* echter als voorlopige vertegenwoordigers van de apothekerskamer hun functie blijven uitoefenen.

Op 8 juni 1942 vroeg het bestuur van het Departement Rotterdam collectief ontslag, hetwelk echter door de president werd geweigerd (16 juni 1942). Aangezien de leden onder deze nieuwe omstandigheden weigerden te vergaderen, doch het bestuur ondanks alles geen chaos wilde laten ontstaan, bepaalde dit zich ertoe alleen te vergaderen om urgente kwesties af te doen. Noodzakelijke mededelingen werden van toen af per sneltelefoon of per circulaire aan de leden bekend gemaakt.

Het bestuur had in de volgende oorlogsjaren de handen vol om de apotheken te kunnen laten functioneren. Het moest besprekingen voeren met tal van instanties over de brandstoffenvoorziening, het behoud van telefoon, van gas en electriciteit. Het assistentexamen kon niet meer in Leiden afgenomen worden, daar er geen vervoer meer was. Het Departement Rotterdam stelde een noodexamen in, dat in de Gemeente-Apotheek werd afgenomen.

Toen in de hongerwinter 1944-'45 de toestand steeds slechter werd, steeg ook in de apotheken de nood hoog. Er werd een formularium samengesteld voor de artsen, om met de weinige geneesmiddelen die er nog waren, nog bruikbare recepten te hebben. Er werden gemeenschappelijk carbidlampen gekocht. Iedere apotheek die nachtdienst had, kreeg van z'n voorganger een carbidlamp met een voorraadje carbid. Dit moest dan na afloop van de dienstweek

weer doorgegeven worden aan de volgende dienstdoende apotheker. Zo sukkelden we voort tot de bevrijding.

De N.M.P. keerde weer terug, weldra als K.N.M.P. Het Departement Rotterdam dook weer op en een nieuw bestuur, bestaande uit dr. J. A. C. van Pinxteren, C. O. Bierman, mej. A. S. Drees, C. I. Jansen en mej. L. A. M. Vuylsteke, toog aan het werk om de farmacie in Rotterdam weer op gang te brengen.

Dr. Van Pinxteren vertrok spoedig naar Utrecht, waar hij tot hoogleraar in de farmaceutische chemie was benoemd.

Door de oorlog waren wij op wetenschappelijk gebied achter geraakt. Zo spoedig mogelijk moest deze achterstand worden ingehaald. Buitenlandse tijdschriften en boeken werden aangeschaft en bestudeerd. Cursussen werden gegeven om de eigenschappen en receptuurvormen van nieuwe antibiotica te leren kennen.

De geneesmiddelenvoorziening kwam maar langzaam op gang. De eerste mogelijkheid was om units van het Amerikaanse leger te kopen. Van deze units was veel voor ons onbruikbaar, maar ze bevatten altijd wel een aantal nuttige geneesmiddelen. Ook het Zweedse Rode Kruis stelde geneesmiddelen beschikbaar.

Tenslotte nog enkele feiten, kort samengevat, uit de naoorlogse periode van het Departement Rotterdam.

In de laatste 25 jaar zijn vele apotheken gemoderniseerd en aangepast aan de eisen gesteld aan de inrichting van de apotheek bij het Besluit uitoefening artsenijsbereidkunde van de wet op de geneesmiddelenvoorziening van 1963. Bouw en inrichting van apotheken in het buitenland hadden de belangstelling.

In 1948 werd een centraal uitrekenbureau opgericht voor het uitrekenen van recepten. Dit bureau werd aanvankelijk ondergebracht in het gebouw Maasstraat 15. In 1957 werden plannen gemaakt dit gebouw grondig te verbouwen, ten einde meer ruimte voor de cursus te verkrijgen. In 1960 werd het feestelijk heropend, waarbij prof. Van Pinxteren, als erelid, de opening verrichtte. Intussen is er nu weer gebrek aan ruimte ontstaan en is het bureau elders gehuisvest.

Op 1 januari 1961 ging de zaterdagmiddagsluiting in en op 1 juli 1968 de gehele zaterdagsluiting.

De computer deed zijn intrede in de farmacie.

In 1954 en 1965 werd de Algemene Vergadering van de K.N.M.P.

te Rotterdam gehouden. Deze dagen waren door ons Departement goed georganiseerd en trokken veel belangstelling.

Hiermede zijn wij gekomen bij de tegenwoordige tijd, die nog geen geschiedenis is. Alles verandert zo snel, dat niemand zich aan een voorspelling kan wagen over de toekomst van de farmacie in Nederland. Gezien de geschiedenis, kunnen we er vertrouwen in hebben, dat de Rotterdamse apothekers naar beste weten en kunnen hun aandeel zullen blijven bijdragen in de verzorging van de zieke mens.

NOTEN

1) Notulenboeken van de vergaderingen van het Departement Rotterdam der Nederlandsche Maatschappij ter Bevordering der Pharmacie, 1844-1957.

2) Dr. J. Ph. Elias, Overzicht van de Geschiedenis der Geneeskunde in Rotterdam. Rotterdam, 1912, pag. 52 e.v.

3) P. van der Wielen, W. Robertson Azn. Pharm. Weekblad 59 (1922), pag. 258.

4) L. van Itallie, Dr. A. Robertson. Pharm. Weekblad 70 (1933), pag. 73.

5) J. C. de Keuning, Dr. J. E. de Vrij herdacht. Pharm. Weekblad 83 (1948), pag. 481.

6) P. van der Wielen, Dr. P. A. Vos. Pharm. Weekblad 71 (1934), pag. 707.

7) W. C. van Gorcum, Dr. P. A. Vos. Pharm. Weekblad 71 (1934), pag. 708.

8) P. Huizinga, W. C. van Gorcum. Pharm. Weekblad 88 (1953), pag. 133.

9) J. J. Hofman, De maatschappelijke positie der apothekers voor 50 jaar en thans. Pharm. Weekblad 51 (1914), pag. 325.

10) J. Dekker, De huisvesting van de Gemeente-Apotheek te Rotterdam. Pharm. Weekblad 67 (1930), pag. 118.

11) J. J. L. Zwikker, De huisvesting van de Gemeente-Apotheek te Rotterdam. Pharm. Weekblad 67 (1930), pag. 199.

12) H. Vasbinder, Niet gepubliceerd rapport betreffende de Gemeente-Apotheek.

13) L. van Itallie, Dr. Alide Grutterink. Pharm. Weekblad 64 (1927), pag. 147.

14) A. A. Hijmans van den Bergh, In memoriam Doctor Alide Grutterink. N.R.C. 23-1-1927.

15) M. J. Schulte, In memoriam mej. dr. H. H. de Wolff. Pharm. Weekblad 99 (1964), pag. 1186.

16) Hk. Cohen, De Gilde viert. Pharm. Weekblad 72 (1935), pag. 42.

51. De gemeente-apotheek aan het Achterklooster, omstreeks 1900.

52. Standbeeld van Hugo de Groot door Auke Hettema, voor het Stadhuis op de Coolsingel; onthuld 27 oktober. Zie blz. 153 en 225.